

Benczik Vilmos: A médium és az üzenet

Gondolatok korunk kommunikációs technológiaváltásáról

1. A médium maga az üzenet

„*A médium maga az üzenet*” (‘The Medium is the Message’) – 1964-ben indult világhódító útjára ez a szentencia Marshall McLuhan *Understanding Media* című könyvének lapjairól. Ettől fogva kezd szélesebb körben is tudatosulni, hogy a közvetítő közeg, a médium nem engedelmes eszközként, simulékony, alázatos szolgálóként, a tartalom, az üzenet hűségese hordozójaként vesz részt az emberi kommunikációban, hanem bizony megköveteli a maga jussát. Nemcsak módosítja, időnként torzítja a közvetített tartalmat, hanem az emberi tudatban ott bábáskodik már annak megszületésénél is, döntő hatást gyakorolva a közvetítendő tartalom lényegére is. És teszi mindezt mondhatni alattomos módon, rejtőzködve, meghagyva az embert abban a tévhitében, hogy ő a kommunikációs folyamat korlátlan ura.

2. Tömegkommunikációs eszközök.

Amikor a *médium* szót halljuk, mindenekelőtt a tömegkommunikációs eszközökre gondolunk: a televízióra, a filmre, a rádióra, az internetre stb. Fentebb idézett könyvében McLuhan is a technikai eszközök irányából közelíti meg a kérdést, s gondolatait az egyes technikai eszközök köré csoportosítva tagolja, ami gyakorlati szempontból teljesen helyénvaló eljárásnak tekinthető. Más megközelítések azonban talán szintén hasznosak lehetnek, s a kérdéskör olyan vonatkozásait is megvilágíthatják, amelyek McLuhannál árnyékban maradnak.

2.1. A kommunikáció ideális formája a *médiumnélküliség* lenne, amikor a tudattartalmak az egyik ember (feladó) tudatából közvetlenül – tehát bármifajta közvetítő (médium) nélkül – jutnának el a másik ember (a címzett) tudatába (vö. Culler 1997: 126). Fontos leszögeznünk, hogy a tudattartalmak elemi szinten ikonikus természetűek, és csak ezeknek az elemi tartalmaknak a többrétegű és szerteágazó kombinációjával jönnek létre az absztrakt tudattartalom-konglomerátumok, amelyek persze mindig visszavezethetők ikonikus (azaz érzékszervi alapú) tudattartalom-elemekre. „*Az ember elsőbben képekben^[1] gondolkodik, és csak azután elvont^[2] szavakban*” – írja Nyíri Kristóf *A 21. század filozófiája felé* című tanulmányában. Szemiotikai szempontból (a peirce-i felosztás szerint) az érzékszervi alapú elemi tudattartalmak az ikonok, az elvont tudattartalmak pedig szimbólumok kategóriájába sorolhatók.

Az ideális (médium nélküli) kommunikáció azonban nem jöhetett létre, mert nem volt lehetséges a feladó tudattartalmait – sem az ikonikus természetű elemi tartalmakat, sem a kombinált absztrakciókat – közvetlenül eljuttatni a címzett tudatába. A kommunikáció létrejöttéhez szükség volt egy kódra és egy közvetítő

közegre. Ez a kód egy szimbolikus hangjelrendszer^[3] lett: a nyelv; a közvetítő közeg ez esetben a hanghullámokat továbbító levegő. A kód és a közvetítő közeg együttesen alkotja a médium fogalmát; a kód szerepe természetesen nagyobb súlyú, a közvetítő közeg viszont meghatározza a kód lehetséges működési kereteit.

2.2. A legalapvetőbb médium tehát a *kép* és a *hangzó emberi nyelv*. (Fontos szerepük volt még a gesztusoknak, a mimikának és a testbeszédnek^[4], ezek azonban az idők során a nyelv kísérőjelenségeivé sorvadtak; a gesztusokra épül a siketnémák tudatosan, mesterségesen létrehozott jelnyelve.) A képet és a hangzó emberi nyelvet tekinthetjük alapl médiumoknak. Különleges még az írás szerepe, mivel a hangzó emberi nyelv grafikus rögzítőjeként jelent meg, de az idők során eltávolodott ettől a szereptől, autonómiára tett szert a hangzó nyelvvel szemben, sőt még vissza is hatott rá. Derrida éppenséggel az írásban véli felfedezni a nyelviség valódi paradigmáját: úgy találja, hogy a nyelv sokkal inkább magára ismer az írás működési mechanizmusában, mint a hangzó beszédében (Derrida 1992: 49). A fentiek alapján a kép és a hangzó emberi nyelv mellé harmadik alapl médiumként odasorolhatjuk az írást is.

Az összes többi médium valójában ennek a három alapl médiumnak a kiterjesztése vagy kombinációja. A nyomtatás az írás kiterjesztése, a telefon, a fonográf és a rádió az emberi hangé, a televízió a képé és a hangé stb. Ezeket származtatott médiumoknak vagy metamédiumoknak nevezhetjük. A származtatott médiumok vagy metamédiumok csúcsát jelenleg a világháló jelenti, amely a leginkább komplex módon képes mindhárom alapl médium – és az összes származtatott médium – integrálására és tetszőleges kombinálására (pl. hipertextes formában).

3. És mi az az üzenet?

A médiumtól független léttel bíró üzenet gondolatát – valójában hipotézisét – a betűírás szülte meg, illetve annak kiterjesztése, a könyvnyomtatás tette általános érvényűvé. A hangzó szöveg „formája” (a hang) fizikailag megszületésének pillanatában elenyészik, a leírt szöveg „formája” – a betűk egymásutánja – viszont tartósan, visszanezhetően ott van a hordozóanyagon. Az írástalan nyelvben a hangzó szöveg komplex egységet képvisel; az írott szöveg viszont azt a benyomást kelti a használóban, hogy két elkülöníthető, ráadásul egymással alá-fölérendeltségi viszonyban álló összetevőre bontható, formára és tartalomra, s természetesen a tartalom van fölé rendelve a formának. „*A fonetikus írásbeliség világában egyetemes a forma és a tartalom szétválasztásának kényszere*” – írja McLuhan (McLuhan 2001: 93–94), szemben az olyan kultúrákkal, mint például a kínai, ahol ez a szétválaszthatóság a gyökeresen más alapelven működő írásrendszer miatt nem egyértelműen adott.

A betűíró kultúrák a kommunikátumok komponensei szétválaszthatóságának kezdeti felismerésétől az idők során eljutnak e komponensek oppozíciókként való megragadásáig: így jön létre a tartalom–forma oppozíció, és ennek variánsai:

a *lényeg–jelenség, jelölt (fogalom) – jelölő (hangkép)*^[5], szellem–anyag, gondolat–szubsztancia stb. opozíciók. Az *üzenet–médium* opozíció a fentiek kommunikációelméleti megfelelője.

4. Médium, üzenet és az emberi gondolkodás

A fenti opozíciók képezik a logocentrikus^[6] látásmód pilléreit, amelyre a nyugati kultúra elmúlt két és fél évezrede épül. A logocentrizmus fogalmazódik meg a közgondolkodást máig uraló karteziánus nyelvszemléletben is, amely feltételezi a nyelv előtti gondolatok létét, s a nyelvet csupán e kész gondolatok köntösének tekinti. Ebben a látás- és gondolkodásmódban kétségtelenül van jó adag egyoldalúság, önkényesség és leegyszerűsítés, mivel ezernyi példáját láthatjuk annak, hogy semleges, minden tekintetben transzparens médium nem létezik. Az is tagadhatatlan, hogy az emberi tapasztalatnak tartalomra és formára, lényegre és jelenségre stb. felosztása valójában csupán *hipotézis*, lévén hogy e felosztási technikának a helyessége soha nem nyert – nem is nyerhetett – egzakt bizonyítást. Ám az viszont nem vitatható, hogy ez a hipotézis igencsak valószínű és főként eredményes, mivel az emberiség szellemi szárnyalásának alapjait a logocentrizmus, tehát a tartalomnak formától (azaz az üzenetnek a médiumtól) való elkülönítése tette lehetővé.

Ebben a szellemi szárnyalásban kiemelkedő szerepe van az írásnak. Az íráshasználat – azaz az írás és az olvasás – kettős kódolásra kényszeríti az embert. Amikor külső és belső világunk dolgait írásba akarjuk foglalni, először is nyelvileg kell kódolnunk a közlendő (tagolatlan!) tapasztalatot, majd pedig a létrejött szöveget grafikus jelekké kell átalakítanunk. Olvasáskor ugyanez a folyamat játszódik le dekódolás formájában. Ily módon az író-olvasó embernek folyamatos mentális tréningben van része, amit persze észre sem vesz, de az agya ettől még folyamatosan használatban van.

Az írott szöveg befogadása során megvalósuló mentális tréning különösen magas színvonalú, mivel az írott szöveg sokkal komplexebb, árnyaltabb a hangzó szövegnél. Ez teljesen természetes, hiszen a hangzó szöveget mindig „rögtönözzük”, létrehozására csupán annyi időnk van, amennyi alatt kimondjuk, az írott szöveg megteremtésére viszont elvileg korlátlan idővel rendelkezünk. Ezenkívül az írás jelentős mértékben fokozza a nyelv szavainak és szófüzési technikáinak a pontosságát, mivel az írott szövegben a szavakba kell belekódolnunk azokat a jelentéseket is, amelyeket a hangzó nyelvben intonációval vagy nyelven kívüli jelekkel – mimikával, gesztusokkal, testbeszéddel – kommunikálunk.

Az írott szöveg befogadása tehát nagyobb szellemi teljesítményt követel meg az embertől, mint a hangzó szövegé. Ehhez adódik még hozzá az, hogy írott szövegből tipikusan négyszer-ötször nagyobb mennyiséget fogadunk be egy időegység alatt, ugyanis ennyivel gyorsabb a néma olvasás a szokásos beszédtempónál. Az írott

szöveggel való gyakori találkozás – ennek leggyakoribb színtere a szórakozási célú könyvolvasás volt – magas színvonalon „tartotta karban” az ember mentális képességeit.

5. Korunk kommunikációs technológiaváltásai

Korunkban két olyan kommunikációs technológiaváltás zajlik, amelynek gyökerei a xix. századba nyúlnak vissza, ám a váltás tempója az elmúlt 2-3 évtizedben korábban elképzelhetetlen módon felgyorsult. Közülük egyik a *másodlagos szóbeliség* (amelyet a *hang forradalmaként*^[7] is szoktak emlegetni): ez a telefon és a fonográf feltalálásával vette kezdetét az 1870-es években. A másik az ikonikus (vagy *képi*) fordulat^[8], amelynek a kezdetét a fényképezés feltalálása jelenti. E két technológiaváltás az elmúlt évtizedben a hang- és képdigitalizálás hatékonyságának az ugrásszerű javulásától kapott hatalmas lendületet. Ez nagyságrendekkel könnyíti meg az ember számára hangok és képek létrehozását, kezelését és továbbítását, így a hangok és a képek részaránya jelentősen nő a társadalmi kommunikációban.

Azt látjuk, hogy e váltásokban két *alapl médium* – a *kép* és a *hangzó emberi nyelv* – hódít el pozíciókat a harmadik alapl médiumtól, az írástól.

5.1. A hang forradalma a nyelv pozícióit alapvetően nem veszélyeztette és nem veszélyezteteti. A hangrögzítés és a hangtovábbítás még fejlesztette is a hangzó nyelvet: olyan hangzó nyelvi mintákat hozott létre, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak. Egy szöveg hangfelvételét számos elmondási/felolvasási kísérlet legsikerültebb elemeiből lehetett összevágni, s ezt a valóságban így soha el nem hangzott magas színvonalú szövegprodukciónak, például a rádió révén sok-sok ember hallhatta, s ez fejlesztő hatással lehetett a szöveg hallgatóinak saját beszédprodukciónak is.

Az írás viszont már a hang forradalmát is megsínylette, megsínyli. Jó ideje már alig írunk magánlevelet egymásnak, inkább telefonálunk. Az sms nem váltja ki a levélírást: ez egy igen redukált kódban megszülető szövegprodukciónak, inkább a hajdani távirat elektronikus változatának tekinthető. A hang forradalmának újabb jelensége a hangoskönyv, amely akár üdvözlendő is lehetne, hiszen lehetővé teszi, hogy a nyomtatott könyvet nem olvasó emberhez is eljuttassa az irodalmi szöveget. Komoly hibája viszont ennek az eszköznek, hogy az olvasással járó mentális erőfeszítésnek mintegy a felét leveszi a befogadó válláról. Amikor olvasunk, a grafikus jeleket belső hanggá konvertáljuk, s ennek során magunk választjuk ki akusztikus emlékeink tárházából az egyes szövegekhez rendelhető intonációs sémákat, s ennek a kiválasztásnak jelentős szerepe van a szöveg értelmezésében. A hangoskönyv esetében nemcsak a grafikus jelek hanggá konvertálásának a feladatától mentesülünk, hanem a megfelelő intonációs sémát sem mi választjuk ki, tehát a szöveget nem mi értelmezzük, hanem a szöveg felolvasója. A hangoskönyvnek korlátai is vannak, ugyanis a komplexebb, összetettebb írott

szövegek nem alkalmasak a hallás utáni megértésre, pedig éppenséggel az ilyen szövegek befogadása jelentené a magasabb szintű mentális tréninget.

5.2. Az ikonikus vagy képi fordulat már nemcsak az írás pozícióit veszélyezteti, hanem a nyelvét is. Fentebb utaltunk rá, hogy az ember elsődlegesen képekben gondolkodik, s csak másodlagosan elvont szavakban, és kommunikációjában csak azért „fanyalodott” a szimbolikus hangjelrendszerre – a hangzó nyelvre –, mert nem tudott hatékonyan képeket csinálni és továbbítani. Nos, mára igencsak előrehaladtunk a képkészítésben és -továbbításban. Élményszomjunkt – amely a szórakozási célú könyv olvasás kialakulásának és elterjedésének az ösztönzője volt – a film megjelenése óta egyre inkább mozgóképekkel elégítjük ki. Ugyan a mozgóképeket is kíséri szöveg, ám ez az alárendelt szerepű, redukált mennyiségű hangzó szöveg nem kelhet versenyre gazdagság és árnyaltság tekintetében az írott szöveggel (vö. Balatoni, 1996: 9). A mozgókép kínálat technikai minőségének fejlődése és olcsóbbá válása (televízió, videolejátszó, dvd, plazmatévé stb.) a szórakozási célú könyv olvasást mára igencsak visszaszorította, ezt ékesen bizonyítják a könyvkiadás adatai, amelyeket részletesebben a 6. pontban mutatunk be. Magyarországon az ikonikus fordulat különösen éles volt, mivel a pártállam a képektől való félelmében feltartóztatta ezt a folyamatot, s a magyar lakosság számára csak 1988-tól nyílt meg a videolejátszók birtoklásának és a műholdas televízióadások vételének a lehetősége – ekkor viszont egyfajta „képprobbanás” következett be.

Joyce íróként igen korán felismerte, hogy mennyire veszélyes riválisa a szónak a kép. A fényképezést „automatikus írásnak” nevezte, s már a 20. század elején azt mondja, a kép bitorolni kezdi mindazt, ami korábban az írott vagy hangzó szóé volt^[9].

Az állandó tagolási kényszerrel járó szimbolikus médiumtól (hangzó és írott nyelvtől) ikonikus/képi médium felé való fordulás jelentős változásokat idéz elő az ember gondolkodásában is. Az írott szöveg befogadása értelmezés (szakadatlan analízis- és szintézisláncolat) nélkül nem lehetséges, a képeket viszont értelmezés nélkül is befogadhatjuk. Így a képek dominanciája a befogadott jeltömegben belül fokozhatja a manipuláció veszélyét, továbbá elsorvasztja az emberben a pillanatnyi-külsődleges és lényegi elemek közötti különbségtétel képességét (vö. Kapitány Á.– Kapitány G. 2009: 31). Ez együtt jár az absztrakciós képesség csökkenésével is, ami az újabb generációk esetében jól tetten érhető a társadalomtudományoknál egzaktabb absztrakciókat alkalmazó természettudományok iránti érdeklődés radikális csökkenésében. A világgal való kapcsolatában az érzékelés szintjén megrekedő – képfogyasztáson felnövő – ember nem tud mihez kezdeni a fizika, a biológia, pláne a matematika érzékszervileg hozzá nem férhető fogalmaival^[10]. De nemcsak a természettudományok, hanem a nyelvtan fogalmaival sem, lévén a nyelv már önmagában is absztrakt dolog: amit érzékelünk belőle, a hang, csak a „héja”, a lényeg érzékelhetetlen. Az oktatás úgy próbál reagálni a képfogyasztáson felnőtt nemzedékek gondolkodásbeli hiányosságaira, hogy a nyelvtanon belül a

komolyabb logikai műveleteket követelő mondatban (továbbá a fizika, kémia) tanításának megkezdését egyre későbbi életkorra tolja ki. Ám ez sem segít sokat: oktatói gyakorlatomból tudom, hogy a felsőoktatásba érkező fiatalok jelentős hányadának gondjai vannak a legalapvetőbb nyelvi kategorizációkkal is; a nyelv számukra mintegy „életfunkció”, képtelenek reflektív viszonyba kerülni vele.

6. A szövegekultúra-visszaszorulás a könyvkiadási adatok tükrében

A szövegekultúra visszaszorulását leginkább meggyőzően a könyvkiadási adatok bizonyíthatják. Magyarországon 21 éve mindenfajta központi irányítás nélküli könyvkiadás működik, tehát a kiadási teljesítmények mindenkor a valós kereslethez igazodnak – a teljesítményeket legfeljebb kis mértékben befolyásolják a szerény mértékű támogatási (pályázati) összegek változásai.

6.1. Az 1. táblázat a *teljes könyvkiadás teljesítményét* tartalmazza, a közoktatás tankönyvei, valamint az ifjúsági és gyermekirodalom nélkül. A közoktatási tankönyveket azért hagytuk el a táblázatból, mert ezeket nem vásárlói döntés, hanem iskolai előírások alapján veszik meg. (Tankönyvekből egyébként évente 10-15 millió példány jelenik meg, eléggé hektikus évenkénti kilengésekkel, amelyeket többnyire a tankönyvpiaci szabályozások változásai váltanak ki.) Az ifjúsági és gyermekirodalmi könyvkiadás adatait pedig a 3. táblázatban jelenítjük meg.

Az 1. táblázat viszont tartalmaz minden úgynevezett „felnőttkönyvet”, beleértve a funkcionális könyveket (kresz-könyveket, szakácskönyveket) is. Azt látjuk, hogy az összpéldányszám 2008-ra az 1980. évi mennyiség 43 százalékára esett vissza. A csökkenési trendet csupán az 1990. év törli meg a maga közel 81 millió könyvpéldányával és 13,5 ezres átlagpéldányszámával. Ez a kiugró teljesítmény a cenzúra megszűnésének és a magánkiadók megjelenésének tulajdonítható. A kezdeti eufória gyorsan megszűnt, s 1994-re az 1990-esnek közel felére esett vissza az összpéldányszám, az 1980-as „békeévhez” képest is mintegy 17 százalékos csökkenést mutatva. Feltűnő a művek számának apró visszaesésekkel tarkított, de folyamatos növekedése, 1980-hoz képest csaknem megduplázódása, illetve az átlagpéldányszám folyamatos csökkenése, mintegy negyedére való zuhanása.

Elgondolkodtató, hogy a közalkalmazotti bérek 2002 őszén történő jelentős 50 százalékos emelése egyáltalán nem növelte a könyvek iránti keresletet; éppen ellenkezőleg: 2003-ban majdnem három és fél millióval kevesebb könyvpéldány jelent meg, mint 2002-ben. Ez a tény elszomorító, hiszen a magyar értelmiség jelentős része közalkalmazott.

1. táblázat

Könyvkiadás Magyarországon*

**(a közoktatás tankönyvei, valamint ifjúsági és
gyermekirodalom nélkül)**

Év	Művek száma	Átlagos példányszám	Összpéldányszám
-----------	--------------------	--------------------------------	------------------------

1980	6 515	7 981	51 977 000
------	-------	-------	------------

1990	5 939	13 598	80 761 000
------	-------	--------	------------

1994	7 074	6 118	43 276 000
------	-------	-------	------------

1996	6 744	4 556	30 727 000
------	-------	-------	------------

1997	6 723	3 964	26 652 000
------	-------	-------	------------

1998	8 273	3 460	28 626 000
------	-------	-------	------------

1999	6 824	3 380	23 068 000
------	-------	-------	------------

2000	7 451	3 161	23 551 000
------	-------	-------	------------

2001	7 283	3 207	23 358 000
------	-------	-------	------------

2002	7 219	3 086	22 282 000
------	-------	-------	------------

2003	6 672	2 830	18 884 000
------	-------	-------	------------

2004	8 584	2 255	19 360 000
------	-------	-------	------------

2005	9 037	2 298	20 767 000
------	-------	-------	------------

Könyvkiadás Magyarországon*

(a közoktatás tankönyvei, valamint ifjúsági és gyermekirodalom nélkül)

Év	Művek száma	Átlagos példányszám	Összpéldányszám
----	-------------	---------------------	-----------------

2006	8 005	2 601	20 821 000
------	-------	-------	------------

2007	9 744	2 650	25 383 000
------	-------	-------	------------

2008	10 208	2 184	22 297 000
------	--------	-------	------------

6.2. A fentiekben utaltunk már rá, hogy az írott szöveggel való találkozást hosszú időn át a *szórakozási célú könyvolvasás* jelentette. Szórakozási céllal a legtöbb ember *szépirodalmat* olvas, ezért érdemes külön is tanulmányozni a szépirodalmi könyvkiadás mennyiségi mutatóit. A statisztika nem tesz minőségi különbséget a szépirodalmi művek között: az adatok egyaránt magukba foglalják a minőségi szépirodalmat és a lektűröket, a giccseket. (Lásd 2. táblázat)

Azt látjuk, hogy a zuhanás nem olyan nagymértékű, mint a könyvkiadás egésze tekintetében: a 2008-as adat 58 százalékát teszi ki az 1980. évinek, ráadásul a zuhanás az utóbbi időben megállni látszik, a 2007-es összpéldányszám lényegében megegyezik az 1999-essel.

Gyanítható azonban, hogy a számokon belül a „magas” irodalom aránya csökkenő. Az 1980-as szám – a minőségi tekintetben is működő cenzúra következtében – zömében minőségi irodalmat fed, a rendszerváltás utáni számokban viszont jelentős aránnyal bírnak a gyenge irodalmi minőségű lektűrök és giccsek. Az 1990-es év kiugró mennyiségi teljesítménye azzal magyarázható, hogy bő 40 év múltán ekkor jelenhetett meg először szabadon sok legendás lektűr és giccs.

Az is valószínű, hogy az összpéldányszámon belül jelentős lehet az általános- és középiskolai kötelező olvasmányok aránya. A tanárok tapasztalata azt mutatja, hogy ezeket a könyveket a szülők megveszik, viszont a gyermekek nem mindig olvassák el.

Miként a könyvkiadás egészére, a szépirodalmi művek kiadására is jellemző a művek számának folyamatos növekedése, illetve az átlagos példányszám jelentős csökkenése.

2. táblázat

A szépirodalom könyvkiadási adatai

Év	Művek száma	Átlagos példányszám	Összpéldányszám
1980	749	23 609	17 683 000
1990	1470	29 973	44 060 000
1995	1828	10 705	19 569 000
1999	2169	5 634	12 221 000
2000	2122	5 287	11 220 000
2001	2329	4 396	12 567 000
2002	2249	5 442	12 238 000
2003	2233	4 337	9 874 000
2004	2377	4 003	9 515 000
2005	2745	3 833	10 522 000

A szépirodalom könyvkiadási adatai

Év	Művek száma	Átlagos példányszám	Összpéldányszám
2006	2667	3 943	10 516 000
2007	3324	3 617	12 023 000
2008	3252	3 139	10 207 000

6.3. Külön figyelmet érdemelnek az *ifjúsági és gyermekkönyvkiadás* adatai (lásd 3. táblázat), hiszen az olvasás jövője azon múlik, hogy képesek vagyunk-e a dübörögve zajló kommunikációs technológiaváltás közepette úgy nevelni a fiatalokat, hogy az olvasás számukra a lehetséges szórakozási formák egyike legyen. Ennek sikere egyelőre kérdéses, mivel a 2008-as összpéldányszám mindössze 30 százalékat teszi ki az 1980. évinek, s ez még azzal együtt is hatalmas zuhanás, hogy az elmúlt 30 év alatt a 6–14 éves korosztály létszáma mintegy ötödével csökkent. Eközben az évente megjelenő művek száma három és félszeresére nőtt, az átlagos példányszám viszont kevesebb mint tizedére zsugorodott.

A statisztikai adatok nem utalnak a gyermek- és ifjúsági könyvek összetételére, annyi azonban módszeres vizsgálat nélkül is bátran állítható, hogy a mai termésben igen magas arányt képviselnek az olyan képeskönyvek, amelyekben csak mutatóban fordul elő itt-ott egy kevés szöveg, tehát a könyvek jelentős része olvasmánynak nem igazán nevezhető.

Örvendetes viszont, hogy a 2002. évi mélypont után a mennyiségi mutatók évről évre javulnak: ez talán arra adhat reményt, hogy mégiscsak sikerül gyermekeink olvasóvá nevelésében elérnünk bizonyos eredményeket.

3. táblázat

Az ifjúsági és gyermekirodalom könyvkiadási adatai

Év	Művek száma	Átlagos példányszám	Összpéldányszám
1980	397	43 645	17 327 000
1990	347	33 559	11 645 000
1994	664	13 149	8 731 000
1996	557	7 948	4 427 000
1997	450	6 340	2 853 000
1998	657	6 592	4 331 000
1999	550	5 351	2 943 000
2000	546	4 311	2 354 000
2001	459	4 599	2 111 000
2002	472	4 283	2 022 000
2003	531	4 337	2 303 000
2004	833	2 915	2 428 000
2005	956	3 554	3 398 000
2006	858	4 325	3 711 000

Az ifjúsági és gyermekirodalom könyvkiadási adatai

Év	Művek száma	Átlagos példányszám	Összpéldányszám
2007	1 170	3 909	4 574 000
2008	1 407	3 735	5 255 000

6.4. A könyvkiadási adatok mellett még a *könyvtárak* látogatottságából lehet következtetéseket levonni a lakosság könyvolvasási hajlandósága tekintetében. A 4. táblázatban kizárólag az önkormányzati (1980-ban tanácsi) könyvtárak adatait vettük figyelembe: tehát az országos tudományos, illetve munkahelyi (szakszervezeti), továbbá iskolai könyvtárak adatai nem szerepelnek benne. Az országos tudományos könyvtárak azért nem, mert ezek viszonylag szűk réteg speciális igényeit szolgálják ki; a munkahelyi/szakszervezeti könyvtárak azért nem, mert ezek olvasószáma a rendszerváltás előtt valószínűtlenül felduzzasztott volt (szocialista brigádmozgalom!), továbbá nagy részük a rendszerváltást követően megszűnt; az iskolai könyvtárak adatait pedig azért nem, mert az általános iskolák statisztikájában többnyire az iskola minden tanulója beiratkozott olvasóként szerepel, függetlenül a tényleges könyvtárhasználatától.

Azt látjuk, hogy a beiratkozott olvasók száma 1980-hoz képest bő harmadával esett vissza. Ez a tény további bizonyíték a szövegkultúra visszaszorulására, hiszen ha a könyvvásárlás csupán a magas könyvárak és az alacsony jövedelmek okán zsugorodna évről évre – mint ezt sokan állítják –, akkor azt várnánk, hogy az olvasási vágy a könyvtárakban keressen kielégülést. És mivel ma már minden könyvtár kölcsönöz hangzó- és mozgóképanyagokat is, gyanítható, hogy a beiratkozott 1,4 millió „olvasó” egy nem elhanyagolható hányada könyvet soha nem kölcsönöz.

4. táblázat

Könyvtári adatok

Év	Könyvtárak állománya	Beiratkozott olvasók száma
----	----------------------	----------------------------

1980	40 654 000	2 222 000
------	------------	-----------

1990	51 608 000	1 856 000
------	------------	-----------

1994	47 858 000	1 584 000
------	------------	-----------

1996	46 269 000	1 444 000
------	------------	-----------

1997	45 966 000	1 431 000
------	------------	-----------

1998	46 905 000	1 445 000
------	------------	-----------

1999	46 248 000	1 457 000
------	------------	-----------

2000	43 906 000	1 357 000
------	------------	-----------

2001	45 630 000	1 416 000
------	------------	-----------

2002	44 907 000	1 425 000
------	------------	-----------

2003	45 031 000	1 487 000
------	------------	-----------

2004	45 058 000	1 452 000
------	------------	-----------

2005	45 048 000	1 454 000
------	------------	-----------

2006	42 902 000	1 489 000
------	------------	-----------

Könyvtári adatok

Év   Könyvtárak állománya   Beiratkozott olvasók száma

2007   41 677 000   1 404 000

6.5. A könyvkiadási és könyvtár-látogatási adatok után érdemes megvizsgálni azt is, hogy valójában mennyi időt fordítanak olvasásra Magyarországon az egyes korosztályok. A Központi Statisztikai Hivatal bő tízévenként elkészíti a lakosság időmérlegét. Legutóbb 1986-ban és 1999-ben készült ilyen időmérleg, az 5. táblázat az ezekből merített olvasási és mozgóképnézési adatokat tartalmazza.

Figyelemreméltó, hogy az olvasásra fordított idő visszaesése annál nagyobb mértékű, minél fiatalabb korosztályról van szó: míg a 60–74 éves férfiak olvasásra fordított ideje 1999-ben az 1986-os érték 87,5 százalékát tette ki, a 15–19 éves férfiaké csak 33,33 százalékát. Félő, hogy ez a tendencia 1999 után is folytatódott, és a mostanában aktuális újabb időmérleg még az alábbiaknál is elszomorítóbb eredményeket mutat majd.

5. táblázat

A 15–74 éves népesség olvasásra (újság-, folyóirat- és könyvolvasásra összesen), illetve tévénézésre, videózásra fordított ideje naponta (a teljes korosztály átlagában) percben kifejezve*

Korosztály	Olvasás		Tévé, videó	
	1986	1999	1986	1999
15–19 éves férfiak	39 (46,1%)	13 (79%)	189	121

A 15–74 éves népesség olvasásra (újság-, folyóirat- és könyvolvasásra összesen), illetve tévénézésre, videózásra fordított ideje naponta (a teljes korosztály átlagában) percben kifejezve*

Korosztály	Olvasás		Tévé, videó	
	1986	1999	1986	1999
15–19 éves nők	32 (53,6%)	17 (74,6%)	83	129
20–29 éves férfiak	30 (50%)	19 (71,8%)	189	133
20–29 éves nők	30 (55,9%)	17 (76,3%)	86	128
30–39 éves férfiak	34 (44,5%)	19 (66,1%)	108	146
30–39 éves nők	24 (59,2%)	15 (74,4%)	90	120
40–49 éves férfiak	35 (39,3%)	24 (58,9%)	105	163
40–49 éves nők	22 (58,3%)	20 (67,9%)	89	136
50–59 éves férfiak	40 (39,8%)	32 (52,5%)	112	179
50–59 éves nők	29 (56,1%)	25 (62,3%)	105	169
60–74 éves férfiak	48 (38,3%)	42 (48,5%)	130	210

A 15–74 éves népesség olvasásra (újság-, folyóirat- és könyvolvasásra összesen), illetve tévénézésre, videózásra fordított ideje naponta (a teljes korosztály átlagában) percben kifejezve*

Korosztály	Olvasás		Tévé, videó	
	1986	1999	1986	1999
60–74 éves nők	37 (49,5%)	29 (65%)	119	201

7. *Összefoglalásként* elmondhatjuk, hogy az új médium, a kép uralkodóvá válása nem tekinthető egyszerűen kommunikációs technológiaváltásnak. A képi fordulat hatásai messze túlmutatnak a kommunikáción, hatással – kedvezőtlen hatással – vannak az ember gondolkodására és társadalmi attitűdjére is. Talán ezek ma még nem szembetűnőek, egy harmadik hatás viszont igen: egyre nő a funkcionális analfabéták száma, akik képtelenek szakképzésekben részt venni, s emiatt véglegesen kiszorulnak a munkaerőpiacról.

A folyamat feltartóztathatatlanul látszik, de tudatos társadalmi közbelépéssel valószínűleg fékezhető lenne. Az oktatási rendszer tehetne valamit az olvasáskultúra hanyatlásának, s ezáltal a funkcionális analfabetizmus terjedésének a megállítására.

A gyermekek könyvolvasóvá nevelésének legfontosabb eszközeiként az úgynevezett házi olvasmányok szolgálhatnának. A helyzet azonban az, hogy a különböző oktatási programok közel négy évtizede változatlanul ugyanazoknak a műveknek az elolvasását követelik meg a gyermekektől, mintha a hatvanas évek elejétől nem változott volna meg gyökeresen a világ. Ezek a könyvek – amelyeket kisebb részben az irodalmi kánon szempontjai, nagyobb részben pedig bizonyos nevelési célok, mindenekelőtt a hazafias nevelés szempontjai szerint választottak ki – sok tekintetben már évtizedekkel korábban is alkalmatlanok voltak arra, hogy az adott korosztályok szórakoztató olvasmányoknak tekintsék őket, mára pedig végképp használhatatlannokká váltak.

Gondos nyelvi és szövegelemzés alapján kellene új műveket kiválasztani, háttérbe szorítva az irodalmi kánon szempontjait és a nevelési célokat, abszolút elsőbbséget

adva annak, hogy a mű valóban szórakozást nyújtson a gyermeknek. Talán ezzel megállíthatnánk az írásbeliség és az analitikus gondolkodás egyre fokozódó erózióját.

---

[1]

Nyírinek persze akkor van teljességgel igaza, ha a képeken nemcsak vizuális képeket értünk, hanem hangképeket, ízképeket, szagképeket és tapintásképeket is.

[2]

Nem könnyen eldönthető, hogy az elvont – tehát az érzékletességet nélkülöző – tudattartalmak csak „szavak” lehetnek, tehát létrejöttükhöz elengedhetetlen a nyelv hatása, vagy a nyelvtől függetlenül is születhetnek ilyenek; a karteziánus nyelvszemlélet szerint igen, a Sapir–Whorf-i nyelvszemlélet szerint nem.

[3]

Másfajta jelrendszer is lehetett volna. Saussure azt mondja, hogy a hangzó nyelvet a természet kényszerítette ránk (Saussure 1997: 41).

[4]

A gesztusok, a mimika és a testbeszéd a kommunikáció és a nem kommunikáció határesetét képezik, mivel egy részük akaratlanul generálódik, s ily módon nem tekinthető mesterséges jelnek, a szakmai közmegegyezés ugyanis csak a mesterséges – tehát akaratlagosan létrehozott – jelekkel történő közlést tekinti kommunikációnak. Az etológia szerint a nem akaratlagos testbeszéd fontos szerepet játszik, például a háziállatok és az ember közötti kapcsolatban; erre Csányi Vilmos kutatásai szolgáltatnak számtalan példát.

[5] Vö. Saussure 1997: 91–92.

[6]

A logocentrizmus fogalmát Derrida vezeti be Grammatológia című munkájában;

Derrida a dolgok „lényegét” és „tartalmát” a tapasztalat teljességéből kiemelőkiszakító gondolkodásmódot nevezi így.

[7] Ennek történetét és hatásait egy korábbi tanulmányomban próbáltam összefoglalni (Benczik, 2002).

[8] Az ikonikus fordulat árnyoldalairól egy korábbi tanulmányomban írtam (Benczik, 2009).

[9]

„His [Joyce’s] verdict on the »automatic writing« that is photography was the abnihilation of the etym . He saw the photo as at least a rival, and perhaps a usurper, of the word, whether written or spoken.” (Idézi McLuhan 1964: 173).

[10]

A képeknek természetesen nagyon fontos szerepük van a tudományokban, beleértve a természettudományokat is, miként ezt Nyíri Kristóf több tanulmányában meggyőzően kimutatta (pl. Nyíri 2002), száműzésük több tudományt – botanikát, földrajzot – ellehetetlenítene. A lényeget mindig jelenségek tömegéből szűrjük le, a jelenségek pedig képekkel ragadhatók meg. A baj azzal kezdődik, amikor megrekedünk a jelenségeknél, mert attraktivitásuk azt a tévképzetet kelti bennünk, hogy velük már a lényeg birtokába jutottunk, mentesülhetünk a fáradságos elemző műveletektől.

Felhasznált források

Balatoni Teréz: *A „Fahrenheit-effektus”*. In: Új Pedagógiai Szemle, xlv. évfolyam, 1996. 3. szám, 3–9.

Benczik Vilmos: *A hang mágiájától a hang forradalmáig*. In: Nyíri Kristóf (szerk.): *Mobil közösség, mobil megismerés*. Tanulmányok. Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete, 2002. p. 91–107.

Benczik Vilmos: *Az ikonikus fordulat árnyoldalai*. In: Balázs Géza–H. Varga Gyula (szerk.): *Ikonikus fordulat a kultúrában*. Budapest–Eger: Magyar Szemiotikai Társaság – Líceum Kiadó, 2009. p. 55–63.

Culler, Jonathan: *Dekonstrukció. Elmélet és kritika a strukturalizmus után*. Budapest: Osiris Kiadó. 1997.

Derrida, Jacques: *Grammatológia. Első rész*. Szombathely: Életünk – Magyar Műhely. 1992

Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: *Ikonikus fordulat vagy valami más?* In: Balázs Géza–H. Varga Gyula (szerk.): *Ikonikus fordulat a kultúrában*. Budapest–Eger: Magyar Szemiotikai Társaság – Líceum Kiadó, 2009. p. 15–32.

McLuhan, Marshall: *Understanding Media. The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill. 1964.

McLuhan, Marshall: *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte*. Budapest: Trezor Kiadó. 2001.

Nyíri Kristóf: *Képjelentés és mobil kommunikáció*. Vázlat. In: Nyíri Kristóf (szerk.): *Mobil közösség, mobil megismerés*. Tanulmányok. Budapest: mta Filozófiai Kutatóintézete, 2002. p. 59–79.

Nyíri Kristóf: *A 21. század filozófiája felé*. http://www.phil-inst.hu/projekts/kecske.met/nyiri_21.html

Saussure, Ferdinand de: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Corvina Kiadó. 1997.

Vilmos Benczik: Media and its message

The connection of media, communication and human thinking is analysed by the author. The main statement of his message is, that nowadays there is an accelerated change of technology in progress, which can challenge some contradictions. The most important of these contradictions is the connection between picture and word. Till the reception of written text needs a kind of interpretation, until pictures are recepbtible without explanation, but this fact gives the possibility of manipulation. Finally, the loss of importance of textculture and the shaping of bookpublishing is analysed.

Vilmos Benczik: Das Medium und die Botschaft

Der Autor analysiert das Verhältnis Medium – Kommunikation – menschliche Gesinnung. Nach seiner Meinung ist ein beschleunigter Technologiewechsel in der Kommunikation in unserem Zeitalter im Gange, der manche Widersprüche enthält. An ersten Stelle sei erwähnt: die Verbindung zwischen Bild und Wort. Solange die Aufnahme des schriftlichen Textes eine Deutung verlangt, solange können wir die Bilder auch ohne Deutung aufnehmen – diese Tatsache aber bietet Anlass zur

Manipulierung. Am Ende prüft die Studie die Zurückdrängung der Textkultur und den Wandel der Verlegung der Bücher.